

zing naar de groeiende kloof tussen blanken bruin die de 'tokotization' kenmerkt. Over de rol van de Europese vrouwen daarin merkt Locher-Scholten op dat de kolonale dames geen protagonisten van scheiding tussen blank en bruin waren, zoals wel beweerd is, maar zich gedroegen als 'incorporated wives' die de zienwijze van hun mannen volgden.

Al met al is *Outward appearances* een boek waar in op creatieve wijze nieuwe visies worden gepresenteerd, zij het niet altijd in een afgerond geheel. Uitgangspunten voor verder onderzoek biedt de bundel zeker.

Tessel Pollmann

E. Hitters, *Patronen van patronage. Mecenaat, protectoraat en markt in de kunstwereld* (Dissertatie Utrecht 1996, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, 1996, 271 blz., ISBN 90 6224 373 8).

Dit is een cultuursociologische dissertatie, die blijkens het voorwoord vooral bij de vakgroep algemene sociale wetenschappen te Utrecht tot stand gekomen is, maar ook veel te danken heeft aan professor Bevers van de studierichting maatschappij- en kunstwetenschappen van de Erasmusuniversiteit. Centraal staat 'de vraag naar de kansen voor een hernieuwde betekenis voor private partijen in het culturele leven in Nederland' (33). Het is dus echt een sociologische studie waarmee de toekomst verkend wil worden. Maar toch... Reeds de uitdrukking 'hernieuwde betekenis' geeft aan dat aan het tijdperk van de sterke overheidsbemoeienis met het culturele leven in Nederland in de naoorlogse periode kennelijk een ander tijdperk is voorafgegaan, waarin de begunstiging door particulieren en niet-overheidslichamen een veel grotere rol speelde dan in de unieke tussenperiode welke wij achter ons lijken te hebben. Wanneer dat gegeven wordt uitgewerkt en waargemaakt, komt een cultuurhistorisch onderzoek tevoorschijn, dat met behulp van sociologische begrippen en vraagstellingen lijnen vanuit het verleden door het heden naar de toekomst trekt. En dat is precies wat in dit voortreffelijke boek gebeurt.

De sociale daling die het kunstgenot heeft doorgemaakt, heeft ertoe geleid dat naast de van oudsher op dit punt geprivilegieerde elite zich een steeds bredere middenklasse aan de poort van schouwburg, concertzaal en museum heeft gemeld. Zowel het aanbod als de vraag zijn sterk gegroeid. Een omvattend en samenhangend cultuurbeleid van de overheid, een verstatelijking van het kunstleven, nauw verbonden aan de opkomst van de verzorgingsstaat, is een motor in die ontwikkeling geweest. Maar van niet te verwaarlozen betekenis is ook de toename van de thuisconsumptie middels de moderne reproductie- en communicatietechnieken (radio, televisie, kunstboek, grammofoonplaat, cd, video, cultureel tijdschrift). Zo zijn wij van een situatie waarin kunstgenot voornamelijk was weggelegd voor een elitepubliek naar een situatie gegroeid waarin dit gedemocratiseerd werd en door overheidssteun en technologische ontwikkelingen voor almaar in omvang groeiende middenklassegroepen binnen bereik kwam.

Dat dit bij wijze van spreken oneindig zo door zal gaan, lijkt echter onwaarschijnlijk. Om te beginnen is er de terugtrekkende overheid die sterk snoeit in de subsidiecultuur; die niet meer van zins is financiële tekorten zonder meer aan te zuiveren, maar via allerlei vormen van budgetsubsidies in wezen contracten met culturele instellingen aangaat, waarbij welomschreven prestaties voor de subsidietoekenning verlangd worden. Maar de subsidiebijdragen kunnen daarbij ook gemakkelijk worden teruggebracht en de gesubsidieerde instelling moet zelf maar zien hoe het tekort wordt aangevuld. Blijkbaar is er echter meer aan de hand, want de vraag zelf lijkt in de jaren negentig terug te lopen, terwijl dat toch moeilijk aan de daling van de koopkracht van de huishoudens toegeschreven kan worden. Het museumbezoek loopt terug

wanneer de grote Woctows/er-tentoonstellingen over Vermeer, Van Gogh en dergelijke groten buiten beschouwing blijven, het instituut van de museumjaarkaart is aan kritiek onderhevig geworden en de cd-verkoop kent een ernstige terugslag. Is er sprake van een verzadigingspunt, van overconsumptie wellicht?

Het kan niet anders dan dat waar de overheid de gevestigde culturele instellingen met financiële tekorten laat zitten, deze alle reeds uit lijfsbehoud de particuliere sector opnieuw ontdekken en pogen te activeren. Vaak worden deze instellingen daarbij geholpen door lokale overheden. Cultureel vermaak is immers bij uitstek stedelijk vermaak, en de middenklasse is in de stad zeker niet het zwakst vertegenwoordigd. De lokale overheid gebruikt cultuurbeleid om de aandacht op haar stad te vestigen. Kunst en cultuur worden ingezet als middel om een doel buiten de culturele sfeer te verwezenlijken: het aantrekken van bedrijvigheid, het aantrekkelijk maken van de binnenstad, de opwaardering van achterstandswijken, het stimuleren van toerisme. Stedelijke rivaliteit uit zich in cultuuraanbod. De stad zal zich in de toekomst steeds sterker op sociale en culturele aspecten moeten profileren. Maar omdat de stad financieel in de tang zit, zal dit zich niet in de eerste plaats in structurele cultuurpolitiek uiten, maar in manifestaties, *happenings* en evenementen waar het lokale bedrijfsleven als sponsor bij betrokken kan worden. De festivalisering van de stad is volop bezig. Van vrijmarkt tot Nacht van de Poëzie, van Festival voor oude muziek tot Prinsengrachtconcert, van filmfestivals tot al dan niet met beeldende kunst opgedirkte tuinevenementen, van Verdi's Aida in het Gelredome tot Woctówtwer-tentoonstellingen in Mauritshuis, Kröller-Müller en Rijksmuseum: het hoort er allemaal bij. De grenzen tussen kunst en vermaak worden steeds vager. In de strijd om de vrije tijd van het publiek heeft ook de kunstsector zich gemengd en die schuwt de marktmechanismen niet. Terwijl er sprake was van een aanvankelijk zeer langzame toename van de publieke zorg voor het cultuurleven tussen grofweg 1850 en 1950 (zij het dat ook in die periode een tendens tot versnelling niet ontbrak) en tussen ongeveer 1950 en 1980 de publieke cultuurzorg stormachtig toenam, is er sinds de jaren tachtig weer een tegenbeweging zichtbaar geworden.

Om deze gang van de ontwikkeling bloot te leggen heeft de auteur het begrip 'patronage' centraal gesteld. Patronage als institutioneel structuurbegrip kan van allerlei partijen afkomstig zijn: overheden, privé-personen, bedrijven en instellingen. Bovendien blijkt dat kunst in wezen altijd patronage nodig heeft (gehad). Het gaat er daarbij slechts om van wie en in welke mix. In deze studie worden drie modellen van patronage uitgewerkt (mecenaat, protectoraat en markt), die ieder op vier dimensies getoetst worden (financiering, initiatief, organisatievorm en legitimatie). Er blijkt in feite nooit één model een absoluut monopolie te hebben gehad en dat zal zeker in de toekomst ook nooit het geval kunnen zijn. Maar wel geeft in iedere periode weer een ander model de kleur aan het geheel. Dit wordt uitgewerkt aan de hand van de ontwikkelingen in de stad Rotterdam. De werking van tal van kunstinstellingen wordt sinds ongeveer het midden van de vorige eeuw tot op de dag van vandaag op genoemde vier dimensies nagegaan. Zowel het Rotterdamsch leeskabinet als de Hoogduitse opera, de Rotterdamsche kunstkring en de Van Nelle-fabriek, het Rotterdamsch philharmonisch orkest en Boymans-Van Beuningen, de Kunsthal en het Chabot-museum trekken met tal van andere instellingen, fondsen en verenigingen voorbij. Interessant is ook de poging van de auteur om de betekenis van de kunstsponsoring zowel in verhouding tot andere inkomstenbronnen als in een internationale vergelijking te meten. Dit levert beslist verrassende en verhelderende uitkomsten op. Ook brengt dit enig inzicht in de betekenis van kunstsponsoring in verhouding tot andere objecten van sponsoring (sport, onderwijs, ontwikkelingshulp, milieu en dergelijke).

Hitters heeft met zijn *Patronen van patronage* een uitstekende cultuurhistorische studie op tafel gelegd. Wie in de ontwikkeling van de kunsten als maatschappelijk verschijnsel gedurende de afgelopen honderdvijftig jaren geïnteresseerd is, kan deze studie niet ongelezen laten.

Hitters heeft hiermee de befaamde studie van Boekman uit 1939 (*Overheid en kunst in Nederland*) een aanzienlijke methodische en inhoudelijke uitbreiding gegeven.

A. M. van der Woude

E. C. G. Bauwens, *Het Nationaal Gerechtshof 1802-1811* (Amsterdam: Van Soeren & co., 1997, xi + 476 blz., f69,50, ISBN 90 6881 068 5).

De Bataafs-Franse tijd krijgt in onze geschiedschrijving langzamerhand de aandacht die zij verdient. De historici wren zich duchtig en ook de rechtshistorici dragen de laatste decennia hun steentje bij. De Gou heeft onlangs zijn grote bronnenuitgave over de totstandkoming der staatsregelingen afgesloten. De uitgave der bronnen van de Nederlandse codificatie sinds 1798 wordt voortgezet. Daarnaast zijn ook enkele grondige monografieën aan Bataafse instellingen gewijd. Ik noem slechts de studies van A. M. Elias over het Nationaal Syndicaat 1802-1805 (uit 1975) en van M. W. van Boven over de wetgeving op de rechterlijke instellingen in de periode 1795 tot 1811 (uit 1990). Tot onze politieke elite schijnt het fundamentele belang van deze historische periode voor de latere ontwikkeling van onze staat en ons rechtsstelsel nog niet te zijn doorgedrongen. Daar overheerst blijkbaar nog een sentimentele, onhistorische gène over het — tijdelijk — verbleken van Oranje in de jaren 1795 tot 1813.

Niet alleen ons parlement, in de vorm van de gekozen Nationale Vergadering van 1796, maar ook het ondersteunende apparaat van de nationale regering vindt zijn oorsprong in de Bataafse periode. De eenheidsstaat bracht de centralisatie die Van Slingelandt en Van de Spiegel niet tot stand hadden weten te brengen. Onze eerste nationale grondwet na het federalistische verdrag van de Unie van Utrecht uit 1579, namelijk de Staatsregeling van 1798, schreef het vormen van nationale instellingen voor: één wetgeving voor alle burgers (rechtscodificatie) en een landelijke hiërarchie van de rechterlijke instellingen. Zij regelde ook de taakverdeling der departementen, aanvankelijk 'agentschappen' genoemd. Wie de geschiedenis van de huidige ministeries schrijft, begint vanzelfsprekend in 1798 of 1799 (Boels in 1993 over Binnenlandse Zaken, Verburg in 1994 over Justitie, enzovoort). Wie zou zich daarover moeten schamen?

Het grootse werk van de rechtscodificatie vlotte minder snel dan men in 1798 — of eigenlijk al 1796 — had gehoopt. Weliswaar schoot men met het procesrecht flink op, maar de in 1799 gereedgekomen *Algemeene manier van procederen* werd nimmer ingevoerd. De politieke instabiliteit, gevolg en oorzaak van de elkaar snel opvolgende grondwetsherzieningen, verhinderde zelfs de invoering van een nieuwe rechterlijke organisatie. Daar zorgde pas de Franse bezetter in 1810 voor. Toch werd intussen wel een flinke stap gezet op de weg naar centralisatie van de rechtspraak. De Staatsregeling van 1798 voorzag de instelling van een Hoog nationaal gerechtshof. In augustus 1799 werd voor zo'n hof al een instructie opgesteld.

Aan dit volstrekt nieuwe fenomeen in de Nederlandse staatsrechtsgeschiedenis heeft Bauwens een omvangrijke studie gewijd. Hij bespreekt de discussies in de Nationale Vergadering en in de constitutiecommissies over de wenselijkheid van een centraal gerechtshof en van zijn eventuele bevoegdheden. Pas in het kader van de grondwetsherziening van 1801 kwam een Nationaal Gerechtshof tot leven, waaraan het toezicht over alle hoven in de Republiek werd opgedragen en dat onder meer competent was als rechter in hoger beroep van vonnissen welke door lagere hoven werden gewezen.

Het Nationaal Gerechtshof werd bemand met enkele befaamde juristen, onder wie als president mr. J. E. Reuvens die was afgetreden als 'agent van justitie' (hij ontwierp ook de nieuwe instructie), en waaraan mr. C. T. Elout als procureur-generaal werd toegevoegd. Zeer gedetail-